

KALKINMA VE DEVLET ALGISI: ÇORUM ÖRNEĞİ*

Sevinç ÖZALP¹

Atıf/©: Özalp, Sevinç (2017). *Kalkınma ve Devlet Algısı: Çorum Örneği*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 2, Aralık 2017, ss.1207-1234

Özet: Bu çalışmanın amacı kapitalizmin tarihsel aşamalarına göre kalkınma fikrini ele almak, özellikle de küreselleşme sürecinde neoliberal ideolojinin, kalkınma adına devletin yönetim yapısı ve işlevlerini nasıl dönüştürdüğünü açıklamaktır. Çalışma bu dönüşümün, Çorum ili özelinde bürokrasi ve sanayici tarafından nasıl algılandığı sorusuna yanıt aramaktadır. Bu amaçla çalışmanın birinci bölümünde kalkınma kavramı, kapitalizmin tarihsel gelişim sürecine bağımlı bir değişken olarak tanımlanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde, devlette yaşanan dönüşümün Çorum ilinde bürokrasi ve sanayici tarafından nasıl algılandığına dair alan araştırmasının sonuçlarına yer verilmektedir. Son bölümde ise sonuçların değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Kalkınma, Neoliberal Politikalar, Düzenleyici Devlet.

Development and Government Perception: The Case of Çorum

Citation/©: Özalp, Sevinç. (2017). *Development and Government Perception: The Case of Çorum*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 2, December 2017, pp.1207-1234

Abstract: The purpose of this study is to deal with the idea of development according to the historical stages of capitalism, and especially to explain how neoliberal ideology transformed the administrative structure and operation of the state in the process of globalization through development concept. The study seeks an answer for how they are perceived by local bureaucracy and capital in Çorum locally. For this purpose, in the first part of the study, the development concept described as a dependent variable of the historical development capitalism. In the second part, the results of the field research was included about how transformation at the state is perceived by local bureaucracy and capital in Çorum. In the last part of study the results are analysed.

Keywords: Development, Neoliberal Policies, Regulatory Government.

Makale Geliş Tarihi: 15.06.2017/ Makale Kabul Tarihi: 18.10.2017

* Bu çalışma Aralık 2015 yılında Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yönetim Bilimleri alanında tamamlanan "Devletin İktisadi Kalkınmaya Yönelik Örgütlenmesi: Çorum İli Örneği" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, e-posta: s_soyocak@yahoo.com

I.GİRİŞ

Kapitalizmin tarihsel aşamalarına göre kalkınma fikrine, farklı dönemlerde farklı anlamlar yüklendiği, farklı söylemler geliştirildiği görülmektedir. Ancak bu farklı anlamlar ve söylemler ile “kalkınma” yaklaşımı farklı açılardan değerlendirilse de kavramın dayandırıldığı ideolojik fikir pek de değişmemiş gibidir. Çünkü kavrama yüklenen içeriklerin ve bu yöndeki söylemlerin, sermaye birikimi açısından güçlü taraf tarafından belirlendiği bir gerçektir.

II. Dünya Savaşı sonrasında “kalkınma”, sanayileşme sürecine geç başladıkları için, gelişmiş/ kalkınmış ülkelerin refah seviyelerinin altında kalan ve böylece Avrupa'nın ilerlemeci tarih anlayışı çerçevesinde az gelişmiş/gelişmekte olan olarak kabul edilen ve adlandırılan ülkeler için, anahtar bir kavram olarak sunulmuştur. Kapitalist sistemde hegemonik bir güç konumuna gelen Amerika ve diğer gelişmiş ülkelerin tek taraflı ve dışarıdan bakış açısıyla belirleyici oldukları bu süreçte kalkınma kavramı, geri kalmışlıktan kurtulmanın ekonomik boyutuna indirgenip sanayileşme ile özdeşleştirilirken, kalkınma; kapitalist sistemin sürdürülebilirliği ve dünya kapitalizminin yeniden yapılandırılmasının aracı konumunda yüceltilmiştir. Kapitalizmin ilk büyük krizi olarak kabul edilen 1929 Ekonomik Buhran'ın ardından kapitalist sistemin işlerliğini sağlama ve piyasalara olan güven kaybını aşma çabasında kalkınma çağrısı devlet öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. Diğer bir ifadeyle, kapitalist sistemin özü ve ekonomik gelişmişliğin temel belirleyicisi olarak kabul edilen sermaye birikim sürecinin devamlılığı, devlet eliyle gerçekleştirilecek ‘kalkınma’ ile mümkün görülmüştür.

Kalkınma kavramı tüm toplumların yararına, ‘ortak refah’ algısı üzerinden meşrulaştırılırken, Batı kökenli ‘modernleşme kuramları’ başlığı altında ortaya atılan çeşitli kalkınma strateji ve politikaları, diğer devletlere ‘ortak refaha’ ulaşma telkininde müdahale araçları olarak kullanılmışlardır. Kalkınma, bir tür havuç gösterme şeklinde azgelişmiş ülkelere sunulan ‘iyiye-güzele-refaha’ ulaşmak için izlenecek yol haritası şekline büründürülmüş; teknik bir süreç haline dönüştürülmüş; teknik olanın sorgulanamazlığında azgelişmiş ülkeler için kabulü de kolaylaştırılmıştır.

Teknik süreçte ilk adım dış yardımlar ve bu dış yardımların kullanılmasının öznesi olarak görülen devlet/ bürokrasinin yeniden yapılandırılması olmuştur. Az gelişmiş ülkelerde kalkınmanın gerçekleşmesi ve sermaye birikim sürecinin oluşumu ve sürekliliği ‘idari reformlar’ çerçevesinde yeniden

yapılan devletlerin eline bırakılmıştır. Böylece geri kalmış ama geri kalmışlığı biraz da geri bırakılmış olmalarından kaynaklı ülkelerde kalkınma, devlet eliyle planlar yapılarak, programlar uygulanarak ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi ile eş anlamlı kabul edilmiştir. Kalkınmanın idaresinde (karar verme ve uygulama) tek ve en önemli aktör, merkezîyetçi devlet ve onun politikaları olarak görülmüştür.

Bu çerçevede 1945–1970 arası yıllarda Keynesyen politikalar üzerinden örgütlenen; toplumsal kaynakların bir plan çerçevesinde yönetilmesini öngören; kapitalist sermaye birikim sürecini ve sanayileşmeyi devlet merkezli politikalarla destekleyen kalkınma fikri, “ortak refah” a ulaşmanın anahtarı olarak kabul edilmiştir. Ancak kalkınma söylemi ile devletin işlevlerini ve ekonomide rolünü genişleten kapitalist sistem, 1970’lerle, tersine bir görüş benimser niteliktedir. Bu dönemin kalkınma fikri, 1980’lerle birlikte değerini yitirmeye başlamış gözükmektedir.

1970’lerin sonunda erken kapitalistleşen ülkelerde yoğun sermaye birikiminin getirdiği mali krizden devlet sorumlu tutulurken; ekonomiye olan müdahalesi bağlamında, devlet yönetimi, işlevleri ve örgütlenmesi yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Buna göre gelişmiş kapitalist ülkelerin belirleyiciliğinde, devlet eliyle kalkınma geri plana atılırken, sistemin kendisini yeniden üretebilmesinin yolu neoliberal politikalar çerçevesinde yeniden tanımlanmıştır.

Böylece II. Dünya Savaşı sonrası Batı veya gelişmiş/ merkez ülkeler tarafından kalkınma için sunulan reçete ve politikalar, bu dönemle birlikte küreselleşme adına sunulmuştur. Buna göre yeni dönemde ulusal kalkınmacılık iflas etmiş, iç pazara dayalı sermaye birikimi yerini dünya pazarları ile bütünleşme ve ihracata dayalı bir birikim modeline bırakmıştır. Azgelişmiş ülkeler için de küreselleşme ve neoliberalizm de tek yol ilan edilmiştir.

Küreselleşme ve neoliberal politikalar; deregülasyon, rekabet ve piyasa ilkelerini vurgularken, yeni kapitalist sermaye birikimi aşamasında yeni gereksinim ‘küresel piyasa’ olarak belirlenmiştir. Böylece küreselleşmenin getirdiği rekabet koşulları, küresel çapta sermaye birikim ve üretim çabası, devletin işlevlerinin ve örgütlenmesinin de sorgulanmasına neden olurken, neoliberal politikaların belirleyiciliğinde, devlet/ bürokrasi ve sahip olduğu iktisadi araçlar değişime konu olmuştur. Yeni dönem ile sermayenin küresel dolaşımı ve üretim ilişkileri dünyada yeni bir iş bölümü üzerinden

örgütlenirken (Dikmen, 2000: 287), merkeziyetçi ulus devlet ve politikaları da geri plana itilmiştir.

Bütünleşme sürecinde, yeni dünya düzeninin kalkınma modeli; küresel sisteme eklenme, küresel piyasa ve aktörler tarafından belirlenen ekonomik ilişkilerin sunduğu fırsatları, rekabet ve çoğulculuk ilkesi temelinde yaratmak ve kullanmak olarak kabul edilmiştir. Devlet eliyle ekonomik kalkınma bu süreçte anlamsızlaşırken, özellikle az gelişmiş ülkelerin kamu yönetimi/ bürokrasisi, “dünya ile bütünleşme sürecini yönetmek” üzere kurgulanmıştır (Güler, 2005: 19). 1945 sonrası kalkınma reçeteleri doğrultusunda dayatılan ‘idari reformlar’ yerini küresel piyasalara entegre olma yolunda ‘yapısal uyarlamalar’a bırakırken; daha çok, ekonomik ve mali nitelikteki reformlar (serbestleştirme, özelleştirme, vb.), devletin ekonomiye müdahalesini azaltma ve ekonomik kalkınmayı piyasa üzerinden sağlama amacındadır.

Ancak, 1980’lerin daha az devlet, daha çok piyasa ilkesinin istenilen başarıyı sağlamaması ve 1990’ların sonuna doğru kapitalizmin girdiği yeni kriz (Asya/Rusya Krizleri) sonrası kalkınma kavramı, yeni bir biçimle gündeme taşınmış ve devlet etrafında biçimlenen tartışmalara yol açmıştır. Ama bu kez devlete yüklenen işlev, piyasa işlerliğinin ve gelişiminin sürekliliğini sağlama yönünde; piyasa lehine düzenleyicilik olmuştur. Piyasa dostu düzenleyici bir devlet ile piyasanın el ele verdiği yeni sürecin yönetim modeli de ‘iyi yönetim’ (good governance) olarak kabul edilmiştir. Bu süreçte, merkeziyetçi devlet ya da tek başına piyasa eliyle kalkınma büyük bir yanlış olarak değerlendirilirken, ‘ortak refah’a ulaşma yolunda ‘birlikte yönetim’ ilkesini ön plana çıkaran yönetim zihniyeti, devlet/ bürokrasi desteği yanı sıra sivil toplum kuruluşlarını da kalkınma sürecine dâhil etmiştir. Buna göre yönetim, siyasal iktidar ve yönetim örgütlenmesinin her ölçeğinde demokratikleşme sağlayacağı gibi, demokrasi temelinde alınacak kararlar da herkesin çıkarı ve faydası doğrultusunda olacaktır. Özellikle merkeziyetçi devletin, küreselleşme ile değişen ve çeşitlenen toplumsal ve bireysel ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kaldığı bu süreçte, hizmetler devleti tamamlayan başta piyasa olmak üzere diğer aktörler eliyle sağlanacaktır. Bu fikir ise yerleşmenin ve yerel aktörlerin ön plana çıkarılmasına neden olacaktır.

Küreselleşmenin aktörleri tarafından da desteklenen bu unsurlar ve geliştirilen söylemler, süreci ortak refah doğrultusunda olumlusa da; öne

sürülen politikaların sermayenin yeniden üretimi ve planlaması amacı taşıdığı öne sürülebilir. Bu amaçla yerelleşme, yönetim, liberalizasyon, rekabet, sivil toplum, girişimcilik vb. gibi unsurların ulus-üstü ve ulus-altı birimlerde gündeme getirildiği görülmektedir.

Bu çalışma, kapitalizmin tarihsel aşamalarına göre kalkınma fikrine yüklenen anlamın geçirdiği ideolojik dönüşüme paralel, devlet örgütlenmesinde ve işlevlerinde meydana getirilen değişikliklerin; özellikle de 1980 sonrası neoliberal ideolojinin kalkınma için savunduğu yerel politikalar ile değişen devlet örgütlenmesinin Çorum ili özelinde, bürokrasi ve sanayici tarafından nasıl algılandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışmanın ilk bölümü, kalkınma kavramının geçirdiği ideolojik dönüşümü ve bu dönüşümün devlet örgütlenmesini ele alırken, ikinci bölüm Çorum ili özelinde kalkınma ve kalkınma yönetiminde devlette yaşanan dönüşüme ilişkin algıyı ölçme amacıyla gerçekleştirilen saha çalışmasına yer vermektedir. Son bölüm ise sonuç ve değerlendirmeden oluşmaktadır.

II. KAPİTALİZME GÖRE ŞEKİLLEN(DİRİL)EN KAVRAM: KALKINMA

Türk Dil Kurumu'nda 'kavram' kelimesi, "*bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı*" olarak tanımlanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 'herkesin çıkarı doğrultusunda, ortak iyiye ulaşma fikrinin zihinlerdeki soyut ve genel tasarımı da, ifadesini 'kalkınma' kavramında bulmuştur. Bu ortak iyi fikri, iktisadi boyutta ele alınırken, toplumların/devletlerin çıkarı, genel refahı, gerçekleştirmeleri gereken ekonomik değişime bağlanmıştır. Ancak her ne kadar II. Dünya Savaşı sonrasında ekonomik anlamı ile kullanımı yoğunlaşsa da kalkınma kavramının bu boyutta algılanışının aslında kapitalist ilişkilerle farklılaşan toplumlar arasında yaratılan hiyerarşi ile ortaya çıktığı ve o dönem için bu fikrin 'ilerleme' kavramıyla vuku bulduğu söylenebilir.

Günlük konuşma dilinde kalkınma veya bazıları tarafından aynı anlamda kullanılan gelişme kavramı²; "*bir nesnenin veya organizmanın sahip olduğu potansiyeli, eksiksiz bir biçime ulaşmaya kadar harekete geçiren bir süreç olarak tanımlanmaktadır*" (Estevo, 2007: 21). Toplumsal alanda bu kavram; toplumların sahip oldukları potansiyeli toplumsal ilişkiler sonucunda yeniden üretmeleri ile eksiksiz ve daha donanımlı hale gelmeleridir (Ercan, 2009: 17). Bu donanımlı hale gelme durumu bağlamında kalkınma/gelişme kavramı; var

² Gelişme kavramını kullanan bazı yazarlar; Fuat Ercan, Tolga Tören, Nazım Öztürk.

olanın üzerinden gerçekleşen bir değişim ve bu değişimin yarattığı “ilerleme” olarak algılanmaktadır. Böylece “gelecekteki yeni-daha iyi- olanın karşıtı olan geçmişin-kötü- farklılığını vurgulayan ilerleme” (Kosselleck, 2007:73) anlayışı temelinde ifadesini bulan kalkınma ya da gelişme hali, ‘ortak iyi’ nesnelligi çerçevesinde de sunulunca tartışmasız kabul edilmiştir.

“*Kalkınmanın ilk hali olarak*” da kabul gören ilerleme, başlangıçta “kapitalist ilişki ve kurumsallaşmaların gerek Avrupa’da, gerekse kapitalizmin sömürgecilik yoluyla yayıldığı/genişlediği diğer coğrafyalarda “meşru” ve dolayısıyla “doğal olduğuna dair bir inancın yerleşmesine” hizmet etmiş ve kapitalizmi, kapitalist ilişkileri idealleştirmiştir (Türkay, 2005:32). Bu idealleştirme 18.yüzyıl Avrupa kıtasında Aydınlanma Çağı olarak da kabul edilen dönemde yaşanan bilimsel, siyasi, kültürel ve endüstriyel ilerlemelerle başlarken, o döneme kadar benzer özelliklere sahip toplumların ayrışmasına da neden olmuştur (İçli, 2003: 101). Amin (2007:93) ise bu sürecin başlangıcını Rönesans kabul ederken, “Rönesans ile birlikte Avrupa’da belirginleşen kapitalist toplumun diğer toplumlar üzerindeki etkisinin modern dünyanın biçimlenmesini sağladığını” belirtmektedir. Böylece Rönesans ile başlayıp Aydınlanma ile devam eden sürecin bir ürünü olan modern ve kapitalist toplumlar sahip oldukları bilgi ve teknik temelinde kendilerini gelişme/kalkınma simgesi olarak konumlandırırken, diğer toplumlar üzerinde üstünlük kurmaya çalışmışlardır. Özellikle de Sanayi Devrimi ardından yükselen sanayi kapitalizmin getirdiği yeni yaşam ve üretim biçiminin, hem Batı hem de Batı dışındaki toplumlar tarafından ‘ilerleme’ olarak kabulü, Batılı ülkelerin hem kalkınmanın tanımı hem de ideali olarak karşımıza çıkmalarını sağlamıştır. Bu süreç içerisinde bir yandan erken kapitalistleşmiş toplumların toplumsal özellikleri idealize edilmiş, diğer yandan bu ideal üzerinden “geç kapitalistlerin ne kadar geri ve az gelişmiş” oldukları tanımlanmış olmuştur (Ercan ve Biçer, 2006). Bir anlamda toplumlar arasında kapitalist ilişkilerin gelişmişliği ve ülkelerin sahip olduğu sermaye birikimleri paralelinde hiyerarşi yaratılmış sermaye birikimlerini erken sağlamaları nedeniyle dünyanın bir kısmı gelişmişler kutbunda, bu sürece geç kalanlar, gelişmemiş veya az gelişmişler kutbunda yer alıyor kabul edilmişlerdir (Öztürk, 2005: 79). Bu bağlamda kalkınma, kapitalist sistemin özünü oluşturan ‘sermaye birikimine bağlı bir gerçeklik’ olarak (Ercan ve Biçer, 2005:64) ve kapitalist bir uygarlığın çok özel ürünü olarak belirlemiştir (Partant, 2002: 24). Temeli ilkel sermaye birikimine dayandırılan ve buradan türetilen kalkınma algısı, kapitalist sistemin yeniden üretimine yönelik farklı

sermaye birikimlerine paralel biçimde yeniden şekillendirilerek gündeme getirilmiştir. Kapitalist bir mantıkla yaratılan bu farklı algılamalara karşın, bu süreçte değişmeden kalan tek şey ise kapitalist sistem ve ilişkilerin geliştiği toplumların ve devletlerin hep kalkınmış/gelişmiş olmalarıdır.

18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleşen Sanayi Devrimi sonucu yükselen kapitalist ilişkilerle birlikte değişen sermaye birikimi, kalkınmanın daha farklı bir içerikte gündeme getirilmesine neden olmuştur. Sanayi Devrimi sonrasında daha kutuplu bir dünya düzeninde, daha yaygın olarak kullanılmaya başlanan kalkınma ve temelinde ilerleme (Başkaya, 2000:19), artık daha sanayileşme odaklıdır. Sanayi kapitalizminin getirdiği üretim artışı daha ve daha fazla kâr arayışı özellikle kapitalistleşme sürecini erken yaşayan ülkeleri yeni pazar, yeni hammadde ve daha ucuz emek arayışına yöneltirken, yeryüzü üzerinde yaşayan toplumlarıyla birlikte bu devletlerin genişlemeci politikalarının mekânı haline gelmiştir. Klasik sömürgecilik olarak adlandırılan bu dönem 1930'lara kadar devam ederken, güçlü devletler hâkimiyetleri altında olan zayıf devletlere bir uluslararası iktisadi sömürü sistemi politikası uygulamışlardır. Bu politikalar özellikle Sanayi Devrimi'nin yaşandığı İngiltere ve birçok Batı Avrupa ülkesinde benimsenirken; örneğin Britanya gibi ülkeler, 18. yüzyılda, bir yandan kendi ülkesinde sanayiye teşvik ederken diğer yandan da bu alanları tehdit ettikleri anda sömürgelerden yapılan ithalatları ya da sömürgelerdeki sanayi faaliyetlerini doğrudan yasaklamıştır (Chang, 2009: 48). Sanayileşmeyi erken yakalamış ekonomik gücü yüksek Batı, az gelişmiş kabul ettiği ülkeleri, kalkınmacılık ideolojisi üzerinden bir politika nesnesine dönüştürmesine başlamıştır. Bu ülkelere göre aslında her ülkenin sanayileşmesi gerekmektedir; ayrıca az gelişmiş kabul edilen ülkeler sanayileşmek için gerekli bilgi ve tekniğe sahip değildir. Bu ülkeler, Batı'dan öğrendikleri birçok şey için minnettar olmalılardır. Çünkü Batı, "cahil doğunun yönetilme ihtiyacına cevap verme fedakârlığı" nda bulunmaktadır (Polat, 2012: 125–126). Böylece erken kapitalistleşerek sermaye birikimlerini belirli bir noktaya getiren ülkeler tarafından kalkınma, kendi sermaye birikimlerini artırma ve buldukları iktidar konumunu daha da sağlamlaştırma aracı haline gelmiştir. Kapitalizmin kendi yarattığı eşitsiz ve hiyerarşik ilişkiler çerçevesinde bir müdahale aracı ve ülküsü olarak kalkınma kavramı ve içeriği de tarihsel olarak değişiklik göstermiştir. Bununla birlikte sanayileşme, daha fazla sermaye birikimi ve kâr elde etme arayışı ile devletlerarası gelişmişlik-azgelişmişlik, merkez-çevre ayrımı da bu ekonomik güç üzerinden iyice ayrılmaya başlamıştır. Ancak bu ayrım sadece farklı

lkeler arasında değil, gelişmiş ülkelerde de sanayinin gelişmişliği, fabrikaların konumlanışı, işgücü ve hammadde potansiyeli veya ulaşım gibi nedenlerle bölgeler arasında gelişmişlik farkları yaratmıştır (Goğlu, 2013:4).

II. Dünya Savaşı sonrasında kalkınma kavramı, iki kutuplu dünyada 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'da başlayan gelişmeler ışığında ortaya çıkan kapitalist Batı toplumunun, dünyanın geri kalan kısmı için üstlendiği geliştirme, modernleştirme, uygarlaştırma misyonunun 20. yüzyıldaki yeni ifadeye bürünmüş şekli olarak kullanmaya başlanmıştır (Başkaya,<http://www.ozguruniversite.org>). Bu yeni ifade biçiminin bu seferki mimarı ise sanayileşme alanında büyük dönüşüm yaşayarak, ekonomik olarak güçlenen ve savaş sonrası dönemde hegemonik g konumuna gelen Amerika'dır. Avrupa'dan sonra kalkınma süreci bu sefer Amerikan yönetim bilimi algısının dünyaya dayattığı şekliyle, yani daha müreffeh gelecek günleri örgütlemek üzere bir iddiaya dayansa da, azgelişmiş ülkelerden yükselen sesler kalkınma sürecinin yeni bir tür bağımlılık ilişkisine girdiğini göstermektedir. Bu yeni ifade biçiminde bağımlılık ilişkisi daha ekonomik temelde karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönemde eski gücünü yitiren Avrupa karşısında sermaye birikiminin işleyişinde yeni hegemonik g konumuna gelen ABD ve bağımsızlığını yeni kazanan birçok ülke arasında ilişkiler yeniden şekillenmeye başlamıştır. "Eşit devletlerarası ilişkiler" kurgusunda şekillendirilmeye çalışılan bu dönem, özellikle sermaye birikiminde belirli bir noktaya ulaşan Amerika'nın, üretim fazlasını eritebileceği, sermayesinin dolaşım alanını genişletebileceği, yeni pazar ve hammadde bulma arayışları içerisinde bir takım düzenlemelere ve örgütlenmelere yönelmesini sağlamıştır (Güler, 2005: 35). Bu noktada tüm ülkelerin sanayileşmesi önem kazanırken, azgelişmiş ülkelerin sanayileşmesine yardımcı olacak politikalar üretme görevi de kalkınma ekonomisi/ iktisadı adlı disipline verilmiştir. Amerikan kökenli bu disiplin, "Modernleşme Kuramları" başlığı altında gerçekleştirdiği çalışmalar ile hazırladığı politika ve stratejilerini kalkınma adına azgelişmiş ülkelere, gelişmiş ülkeleri yakalama yolunda bir reçete niteliğinde sunmuştur. Kalkınma iktisadının ortaya koyduğu stratejilerin yönetimi (kalkınmanın idaresi) devletin kurum ve örgütleri aracılığına olan gereksinimi artırmıştır. Kamu yönetimi disiplini/bürokrasi, kalkınma sürecinin baş aktörü konumuna yükseltilerek önem kazanırken, "ulusal kalkınmanın lokomotif devlet, lokomotifin makinisti ise bürokrasi" olarak ilan edilmiştir (Güler, 1995: 4). Kalkınma yönetiminin devlet/bürokrasi eliyle gerçekleştirilecek bir sürec

olarak kabul edilmesi de, özellikle az gelişmiş ülkelerin bürokrasilerinin yeniden düzenlenmesini ve idari reform gerekliliğini gündeme getirmiştir. Bu dönemde gelişmiş olanın bakış açısıyla sunulan politikalar, Batı sanayileşme tarihini gelişme çizgisi olarak kabul ederek (Chang, 2009: 24), Amerikan kökenli bir toplumsal değişme teorisi olarak da tanımlanan modernleşme kuramında yerini almıştır. Aydın (1999:4)'e göre de kalkınma iktisadı; "1940'lı yılların sonunda formüle edilen ve 1970'li yılların başına kadar egemenliğini sürdüren kalkınma iktisadı, sanayileşme olgusunu öne çıkaran, bireyi mutlak anlamda devlete bağımlı kılan ve toplumu yukarıdan aşağıya örgütlemeyi ve biçimlendirmeyi öngören özel bir modernleşme teorisidir." Bu teori bağımsızlıklarını yeni kazanarak ortaya çıkan, az gelişmiş olarak da tanımlanan ulus-devletlerin, ulusal politikalarını inşa etme çabasına da paralel bir biçimde 'ulusal kalkınma' modeli olarak gündeme getirilmiştir. Bu kalkınma modelinin temeli, ekonomiye ve sermaye birikimine dayanmaktadır. Bu doğrultuda kalkınma, milli gelirdeki artışla ölçülmekte, sosyal, kültürel ve siyasal kalkınma da bu artışa göre belirlenmektedir (Doğan, 2009: 18). Bir anlamda iktisadi kalkınma ve modernleşme, sanayileşme ve hızlı sermaye birikimi olarak ele alınmıştır. Ayrıca bu dönemde yine ABD tarafından sermaye birikiminin sürekliliğini sağlayacak kurumsal yapılar Bretton Woods sistemi ile oluşturulurken, Tören (2007: 29-33)'e göre bu sistem "ABD'nin, savaş öncesi dönemde, kapitalist sistem içerisinde hegemonik konumda bulunan İngiltere ve Fransa'nın sömürgesi olan ülkelerin pazarlarına nüfus etme amacına yöneliktir." Bu bağlamda kalkınma kavramının her dönem yüzünü döndüğü bir coğrafya ve bu coğrafyaya bağlı tanımlayarak ulaşmaya çalıştığı bir ülkünün söz konusu olduğu; bu ülkünün ve coğrafyanın da ekonomik güç ve iktidar konumundakiler tarafından belirlendiği söylenebilir.

Kısaca bu süreçte gündeme gelen kalkınma kavramı; kapitalistleşme sürecini erken tamamlamış oldukları için gelişmiş kabul edilen ülkeler tarafından başta Amerika olmak üzere, az gelişmiş ülkelere kendileri gibi olma yolunda bir model kavram olarak sunulmuştur. Kalkınma, ilerleme temelindeki ideolojik boyutunu korurken, Milletler Cemiyeti'nin 1919 tarihli ana sözleşmesinde yer verilen kalkınma kavramında kullanıldığı haliyle sosyal ve kültürel gelişme vurgusu bu dönemde azalmıştır (Polat, 2012: 66). Diğer bir ifadeyle Batılı bir yaşam biçimi için ilerleme fikri, sadece zenginleşmek üzerine kurulmuştur. Gönül (2015: 14)'e göre de eş anlamlı olarak kullanılan kalkınma ve gelişme kavramları da bu noktada farklılaşmaya başlamıştır; kalkınma, gelişme kavramına göre artık daha dar bir çerçevede ve daha

iktisadi boyutta; ekonomik/iktisadi vurgusuyla kalkınma kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Gönül (2015: 14)'ün aksine literatür incelendiğinde bu dönemde ekonomik/iktisadi kalkınma kavramının, gelişme ile aynı anlamda kullanıldığı da görülmektedir. Kutlar ve Doğanoğlu'na göre "ekonomik kalkınma (veya gelişme), sadece ekonomik değişmeyi değil, sosyal dönüşümleri de içine alan bir kavramdır." (2007:6) Polat'ın aktardığı Ekonomi Ansiklopedisi tanımına göre de iktisadi/ekonomik kalkınma; "bir ekonomide üretim ve kişi başına gelirin artırılması yanında, sosyo-kültürel yapının da değiştirilmesi ve yenileştirilmesini de içeren bir kavram, gelişme" dir (Polat, 2012: 62). Bu karmaşanın kavramın dildeki karşılıkları da rol oynamaktadır. Öyleki;

"İngilizce'de farklı iki ayrı anlamda kullanılan iki kelimenin, Türkçe'de tek bir kelime olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır. İngilizce'de ekonomik büyüme için 'growth' kelimesi kullanılırken, 'development' kelimesi, işin toplumsal ve kültürel boyutunu da vurgulayan 'gelişme' anlamında kullanılır. Bu nedenle İngilizce'de, kalkınmayı tanımlamak için bu iki terim birlikte 'growth and development' biçiminde kullanılır. Oysa Türkçe'de "kalkınma" terimi, İngilizcedeki hem 'growth' hem de 'development' kavramlarını içerdiği için, tek bir sözcük ile her iki süreci de ifade etmek ve 'kalkınma' terimini, hem "ekonomik büyüme", hem de "beşeri/insani gelişme" için kullanmak olanaklı olmuş" olmasıdır." (Kongar, 1998).

II. Dünya Savaşı sonrasıyla kalkınma da iktisadi belirleyicilerin ön plana çıkarılması ile beşeri/insani gelişmenin geri plana atıldığı üzerine tartışmalar, 1980'lerle 'ekonomik büyüme' ifadesinin kalkınma kavramının yerine kullanılmasıyla daha da keskinleşmiş gözükmektedir. 1945 sonrası etkili olan fordist üretim tarzı, sermaye birikim rejimi ile bunların sürekliliğini sağlayan o dönemki modern ulus devlet modeli; Refah /Fordist Devlet(i) projesi değişimin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Ulusal, kitlesel üretim ve tüketim yanında, merkezi bir planlamaya ve katı bir örgütlenmeye dayalı bir birikim stratejisi olan fordizm, yerini esnek üretim ve esnek örgütlenme modeli olan post-fordizme ve neoliberal politikalarla desteklenen küresel sermaye birikim stratejilerine bırakırken, modern ulus devlet de eski gücünü yitirmeye başlamıştır. Refah devletine yönelik eleştiriler doğrutusunda yükselen neoliberal (yeni sağ) politikalarla, kalkınma söylemindeki ekonomik içerik daha da derinleşirken bu doğrutuda kalkınma araçları da yeniden şekillendirilmiştir. Savaş sonrası "ekonomik kalkınma" algısı bu süreçte sadece "ekonomik büyüme" algısına indirgenmiştir. Bu dönemde kalkınma

sadece “bir ekonominin üretim kapasitesinde, sayısal/niceliksel olarak ölçülebilen genişleme, miktar artışı” (Yavilioğlu, 2002: 65-66) olarak, yani teknik, ölçülebilen bir verimlilik olarak algılanmıştır. Bu çerçevede sermayenin verimliliği, diğer bir ifadeyle daha fazla kâr olgusu en temel sorun olarak görülmüştür.

Özellikle 1980’lerin ikinci yarısından itibaren “küreselleşme”nin kavram ve süreç olarak önem kazanmasıyla kapitalist sistemin dünya ölçeğinde etkinliğini artırması küresel politikaların ve küresel aktörlerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Küreselleşme, Fransızların “Otuz Zafer Yılı” olarak adlandırdıkları, devletin ekonomik boyutla birlikte görece insani yaşam koşullarını da gözettiği refah/sosyal devlet modeli yerine, neoliberal politikaları ve piyasa araçlarını savunmuştur (Dikmen, 2011: 135). Azgelişmiş ülke olarak tanımlanan ülkelerin zenginliğe ve refaha kavuşmalarında artık bu ikili, tek yol olarak görülmüştür (Ha-Joon Chang, 2009: 30-31). Bir anlamda yeni dönemde, devletin öncülüğünde, içe dönük /ithal ikameci politikalar ile gerçekleştirilen ulusal kalkınma yerine; piyasa temelinde dışa açık (ve bağımlı) bir ulus ötesi kalkınma politikası önerilmekte; rekabetçi ortamda her ülke için kalkınma vurgusu yapılmaktadır. Neoliberal politikaların belirleyiciliğinde küreselleşen kalkınma kavramı; “*gelişmiş veya geri kalmış ayrımı yapmadan, (piyasa üzerinden) herkese fırsat kapılarını açan bir değer*” olarak tanımlanmıştır (Polat, 2012: 144).

Neoliberal politikaların savunusuna göre artık kalkınma için ayrıca bir devlet politikasına ihtiyaç yoktur; piyasaya güvenmek, piyasanın sağladığını ise kalkınma olarak kabul etmek yeterli olacaktır (Kilim, 2010: 56). Çünkü artık devlet ve bürokrasi, ihracata dayalı sanayileşmenin önünde bir engel olarak görülmektedir. Devlet eliyle ekonomik kalkınma bu süreçte anlamsızlaşırken, yerini küresel piyasa ve getirdiği rekabet koşullarına uyum gösterebilecek, küresel ölçekte bir ekonomik büyüme modeline terk etmiş gözükmektedir.

Bu sürecin destekleyicisi ilk planda “Washington Uzlaşısı” olmuştur. 1980-1997 dönemine ait bu uzlaşma ile devletin birçok alanı özel sektöre bırakması; daha hızlı bir kalkınma için korumacı ve müdahaleci ekonomi politikalarını liberalleştirilmesi ve ekonomi üzerinde müdahalesinin azaltılması gerekliliği üzerinde durulmuştur. İlk defa kalkınma iktisatçısı John Williamson tarafından Latin Amerika’nın ekonomik kalkınma krizine yönelik sunulan, neoliberal politikaların da dayanak bulduğu küresel piyasaya endeksli kalkınma fikri yükselişe geçmiştir (Şen, 2005: 330-332). Bu süreçte

özelleştirme, liberalizasyon politikalarının başlangıcı olmuştur. Özelleştirmenin savunusu ise kamu harcamalarının artarak ekonomide durgunluk yarattığı, verimsiz kullanılarak ülke ekonomisinin rekabet gücünü olumsuz yönde etkilediği yönünde olmuştur (Ataay, 2006: 180-181). Bu bağlamda özelleştirme, rekabet ortamı yaratma amacıyla kamu sektöründe, piyasa mekanizmasının tesis edilmesine yönelik olmuştur (Özel, 2007: 58). Özelleştirme ile kamu hizmeti sunan birçok kurum ve kuruluş ve sundukları hizmetler özel sektöre/sermayeye devredilmiştir.

Ancak piyasanın mutlak hâkimiyeti 1990'ların sonunda kapitalizmin girdiği yeni bir kriz ile sarsılmış gözükmektedir. Bu dönemde yaşanan Doğu Asya krizi, Washington Uzlaşısı'nın sorgulanmasına neden olmuştur. Neoliberal bir kalkınma tecrübesi / deneyimi olarak görülen Washington Uzlaşısı'na yönelik eleştiriler genel olarak değerlendirildiğinde; neoliberal politikaların beklenen iktisadi büyümeyi sağlayamadığı, aksine piyasalarda yaşanan karışıklığın/düzensizliğin yeni bir kriz yarattığı yönünde olduğu görülmüştür (Yavuz, 2007: 24-28). Böylece yeni bir kalkınma anlayışı olarak Post-Washington Uzlaşısı, 1990'ların sonundan itibaren, Washington Uzlaşması'nın güçlendirilmesi şeklinde gündeme getirilmiştir. Bu dönemde kalkınma sorununun, yetersiz kaynaktan dolayı değil, yönetilmezlik krizinden kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Rasyonel birey, serbest ticaret ve serbest piyasa gibi konularda iki uzlaşma arasında fark görünmemekle birlikte Post -Washington Uzlaşısı, Washington Uzlaşısı'nın eksikliğini şu şekilde ifade etmektedir: “sermaye akımlarına erken açılma”. Diğer bir ifadeyle “ülkelerin yeterli altyapıyı, makroekonomik dengeleri kurmadan, kurumsal yapıları oluşturmadan finans ve sermaye akımlarının liberalleşmesi” dir (Yavuz, 2007: 28). Rodrik (2006: 9) de, Washington Uzlaşısı ile getirilen standart reformların, kurumsal yapıların altyapı koşulları zayıflığı nedeniyle, etkililiğinin uzun sürmediğini ve bunun uygulayıcıları tarafından açıkça tecrübe edildiğini ifade etmiştir. Post-Washington Uzlaşısı ile daha çok uluslararası ekonomik istikrarın sağlanması, sermaye için gerekli yatırım ortamının sağlanması, yoksulluk ve eşitsizliğin giderilmesi ve iktisadi kalkınma için gerekli kurumların oluşturulması ön plana çıkartılmıştır (Yıldırım, 2011: 17). Bu dönemde bir kurum olarak devletin, piyasaların işlerliğinin düzenlenmesinde önemli bir role sahip olduğu vurgulanmıştır. Devletin kalkınmada oynadığı rol bu süreçte yeniden tanımlanırken; devletten, neoliberal politikaların hayata

geçirilmesinde ve sürdürülebilirliğinde yasal ve kurumsal çerçevenin hazırlanması, gereklerinin yerine getirilmesi beklenmiştir.

Böylece 1980 sonrasında başlayan süreç 1990'larla birlikte daha ademi merkezietçi ve piyasacı bakış açısıyla örgütlenen düzenleyici devlet modelini benimsemiştir. IMF ve Dünya Bankası tarafından da desteklenen düzenleyici devlet modeli, 1990'larla birlikte "yüksek kaliteli ekonomik büyüme" adına daha fazla önemsenmiştir. Piyasa-devlet karşıtlığı red edilerek; daha güçlü devletler sayesinde daha dinamik ekonomilerin/piyasaların var olacağına işaret edilerek, ikisi arasında tamamlayıcılık ve işbirliği olması gerektiği vurgulanmıştır (Bayramoğlu, 2005:124). Bir anlamda piyasanın başrolü değişmemekle birlikte, piyasa benzeri mekanizmaları kullanacak başrol yardımcısı düzenleyici bir devlet istenmektedir. Piyasa dostu düzenleyici bir devlet ile piyasanın el ele verdiği yeni sürecin yönetim modeli ise 'iyi yönetim' (good governance) olarak kabul edilmiştir.

Bu süreçte merkezietçi devlet ya da tek başına piyasa eliyle kalkınma büyük bir yanlılık olarak değerlendirilirken; 'ortak refahı' gerçekleştirmede devlet/bürokrasi ve piyasanın yanı sıra sivil toplum kuruluşları da kalkınma sürecine dâhil edilmiştir. Böylece kalkınma, birey ve toplumun temel çıkarlarının gözetilmesine dayanan demokrasi ve katılımçılık ilkelerini benimseyen yönetim üzerinden gerçekleştirilecektir.

Yeni kalkınma modelinin iktidar tarzı olarak kabul edilen yönetim ile devlet yeni bir yapılanma ile yeni tip bir örgütlenme tarzına kucak açarken, siyasal iktidar ve yönetim örgütlenmesinin her ölçeğinde (yerel-ulusal-bölgesel-küresel) yönetim uygulamaları tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönemde kalkınmada zorunlu bir koşul olarak kabul edilen demokratikleşme ya da yönetim, aynı zamanda 'yerelleşme'yi ön plana çıkarmıştır. Çünkü bürokratik ve merkezietçi görülen devlet yapısı, kaynakları etkin ve verimli kullanamadığı gibi yerelin ihtiyaçlarını da tam karşılayamamaktadır. Bu çerçevede yerelleşme, bir yandan hizmetlerin etkin ve verimli sunulacağı, diğer yandan da katılımçılık ilkesi temelinde demokrasinin yerele yayılarak özgürlükleri artıracığı konusunda savunulmuştur.

Demokrasinin, bireyin, katılımçılığın, yerelleşme ve yerelin önem kazandığı bu dönemde, kalkınma fikri de yeni bir boyut kazanmıştır. Artık kalkınma; demokrasi, katılımçılık, birey üzerinden daha insan merkezli ve çevreye daha duyarlı olduğu savunulan sürdürülebilir kalkınma (sustainable development) yaklaşımı ile vurgulanmaya başlanmıştır. Bu süreçte kalkınma; yerelliklerin,

hatta giderek kentlerin rekabeti yoluyla ulaşılabilecek “sürdürebilir bir amaç” olarak kabul edilmiştir (Türkay, 2005: 38). Özellikle 1990’ larla birlikte ‘Yeni Yerel Ekonomik Kalkınma’ anlayışı olarak da savunulan politika ve uygulamalar³ ile ön plana çıkarılan yerel ekonomik kalkınma, yerel ekonomiyi canlandıracak politikaların belirlenmesi, bunların bir araya getirilmesi ve sürecin yerel aktörlerin (kamu-özel-sivil) desteğiyle ve koordinasyonu ile sürdürülmesine odaklıdır. Harvey’in, sermayenin serbest dolaşımını sağlayıcı bir araç olarak tanımladığı “yerelleşme” (Akt. Alada, 2008:279) küresel üretimden pay almayı, dolayısıyla küresel kalkınmada yer almayı davet etmektedir. Bu bağlamda artık küresel ile birlikte yerel unsurlar ön plana çıkarılmakta ve “Küyerelleşme” (Glocalization) olarak adlandırılmaktadır (Polat, 2012: 57). Artık bu süreçte kalkınma küresel bir hal alırken (Polat, 2012: 144-153), küresel piyasalara entegrasyon sağlamak kalkınma hayalini gerçekleştirmek anlamını taşımaktadır. Bu noktada ulusal kalkınma dönemindeki merkezîyetçi devlet egemenliği de; ekonomik büyüme, demokratikleşme, adalet, verimlilik, vb. adına ulus-altı ve ulus-üstü birimler aracılığıyla parçalı bir yapıya ve piyasaya bırakmış gözükmektedir.

III. ÇORUM’DA KALKINMA VE YEREL KALKINMA YÖNETİM ALGISI

Çorum, 1980’lerden itibaren Doğu Asya ülkeleri için kullanılan Asya Kaplanları benzetmesinden esinlenilerek “Anadolu Kaplanları” olarak adlandırılmış, başta Denizli olmak üzere Gaziantep, Kahramanmaraş, Kayseri, Denizli gibi şehirlerle birlikte değerlendirilmiştir.

Çorum’un, Türkiye’deki kalkınma stratejilerinin ve politikalarının doğrudan etkilerinin ölçülebileceği ölçekte bir sanayisi bulunmaktadır.⁴ 1980 yılı sonrasında Çorum ili de dünyadaki ve Türkiye’deki ekonomik dönüşümden etkilenmiştir. Şehirde zaten çok sınırlı olan devlet doğrudan yatırımcı olmaktan çıktığı gibi, daha önceden yapmış olduğu yatırımları da özelleştirmelerle özel sektöre devretmiştir. 1980 sonrasında Çorum ili, Kalkınmada Öncelikli Yörelere listesinde yer alırken, 1995–2001 döneminde Çorum ili, hükümetten yatırım teşviği sağlamaya devam etmiştir. Ayrıca 2000’lerle yükselen yerel ekonomik kalkınma yaklaşımına yönelik oluşturulan

³ Bkz. Çakmak (2006:48).

⁴ TÜİK 2013 verilerine göre, Çorum sanayinin lokomotif kiremit ve tuğla sektörüdür. Bu sektörün ihtiyaçları makine sektörünün gelişmesini sağlamış ve makine sektörü ihracat yapacak düzeye gelmiştir. Çorum’da tıbbi malzeme, kağıt, ambalaj, yumurta vb. üretim alanları oluşmuştur. İşsizlik oranı % 5.9 ile Türkiye ortalamasının altında bulunmaktadır. İşgücüne katılma oranı %52 ve istihdam oranı % 48.9’dur. Çorum ili sınırları içerisinde kireçtaşı, kaya tuzu ve linyit yatakları da bulunmaktadır (TÜİK, 2015).

kurum, kuruluşların ya da uyguladıkları projelerin, Çorum ilini pilot bölge olarak seçtikleri görülmektedir. Örneğin Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, AB Kırsal Kalkınma Programı'nda Çorum ili, pilot bölge olarak seçilmiştir. Bu gerekçe ve göstergeler, Çorum ilini, yerel kalkınma ve yönetimine ilişkin dönüşümü tespit etmek açısından geçerli bir örnek haline getirmektedir.

1980 sonrası Çorum ili özelinde kalkınma ve kalkınma yönetiminde yaşanan dönüşüme ilişkin algıyı ölçme amacıyla gerçekleştirilen saha çalışmasına çalışmanın bu bölümünde yer verilmektedir. Alan araştırmasında yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Kalkınma sürecinde etkili kamu kurum ve kuruluşları ile girişimcilerle (özel sektör kuruluşları/birlikleri) görüşülmüştür. Buna göre kamudan 73 kişi, özel sektörden 158 kişi üzerinde yapılandırılmış mülakat uygulanmıştır.⁵

Kalkınma algısını ölçmeye yönelik sorulan ilk soru kalkınma konusunda çeşitli yargılardan oluşmaktadır. Buna göre cümlelerden ilki “Kalkınma planlama demektir. Plansız kalkınma olmaz. Dolayısıyla bu süreci yönetecek olan da devlettir.” şeklindedir. Bu cümle ile klasik Keynesyen kalkınma algısına örneklemin ne oranda katıldığı anlaşılmaya çalışılmıştır.

⁵Merkezde mülakat yapılan birimler Kalkınma Bakanlığı (DPT) ve Kalkınma Bankası'dır. Merkezin taşra teşkilatında Çorum Valiliği'nin bünyesinde hizmet veren Çorum Sanayi Bilim ve Teknoloji İl Müdürlüğü, İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, Sosyal Etüt Ve Proje Müdürlüğü, İl Mahalli İdareler Müdürlüğü ve son olarak da Yeşilirmak Havzası Birliği Temsilciliği ile görüşülmüştür. Bu birimlerin müdürleri ve personelleri ile mülakat yapılmıştır. Yerel yönetimler düzeyinde Çorum Belediyesi ve İl Özel İdaresi'nin yanı sıra Belediye Meclisi ve İl Genel Meclisi Başkanı ve üyeleri ile de mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarından Çorum Ticaret ve Sanayi Odası dışında, Çorum Ticaret Borsası, TMOBB Çorum İl temsilciliği ve Çorum Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odası temsilcileriyle de görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu birimlerin dışında ABİGEM ve Çorum Kümelenme Bilgi Merkezi'nde yer alan personellerin yanı sıra, Hitit Üniversitesi Rektörü ile Hitit Üniversitesi'ndeki konuyla ilgili olan öğretim üyeleri mülakat talebimize destek vermişlerdir. Aynı zamanda Bölgesel Kalkınma Ajansı, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Çorum Ticaret Borsası ve KOSGEB müdürleri ve uzmanları ile de mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte Çorum ilinde gönüllülük esasına dayalı sivil toplum kuruluşları ile dernek ve vakıflarla da görüşülmüştür. Ancak bu birimlerin üyesi olan birçok işadama ve sanayici, aynı zamanda özel sektörde girişimci ve işadama olduğundan mülakata verdikleri destek özel sektör alanı olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Çorum'da Kent Konseyi ve Teknokent çok yeni kurulmuş birimler olmakla birlikte, yetkili kişilerle mülakat yapılarak, görüşleri alınmıştır.

Tablo 1: Kalkınma Planlama Demektir. Bu süreci yönetecek devlettir.

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Kesinlikle çok önemli	78	33,8	39,6	39,6
	Çok önemli	19	8,2	9,6	49,2
	Önemli	17	7,4	8,6	57,9
	Çekimser	20	8,7	10,2	68,0
	Önemsiz	19	8,2	9,6	77,7
	Çok Önemsiz	29	12,6	14,7	92,4
	Kesinlikle çok önemsiz	15	6,5	7,6	100,0
	Toplam	197	85,3	100,0	
Kayıp Veri		34	14,7		
Toplam		231	100,0		

Kaynak: Yapılan alan araştırmasıyla üretilen verilerdir.

Planlama ve devleti kalkınmanın merkezine koyan cümleye yönelik katılımcıların cevapları yukarıdaki tabloda verilmektedir. Buna göre, yanıt verenlerin %39,6'ü (sayı olarak 78 kişi) kalkınma sürecinde planlama ve devletin kesinlikle çok önemli olduğunu belirtmişlerdir. 7'li Likert ölçeğimiz “kesinlikle çok önemsiz-çok önemsiz-önemsiz-çekimser-önemli- çok önemli-kesinlikle çok önemli” dir. Kalkınma sürecinde planlama ve devletin “çok önemli-önemli” olduğunu vurgulayanların toplam oranı ise %18,2'dir. Toplamda önemseyenler %57,8'dir. “Önemsiz- çok önemsiz-kesinlikle çok önemsiz” olduğunu düşünenlerin toplam oranı ise %31,9'dur. %10,2'lik bir katılımcı ise “çekimser” konumda kalmıştır. Buradan katılımcıların genel

olarak kalkınma sürecinde planlama ve devlet olgusunu önemli olduğunu düşündükleri söylenebilir.

Ancak kalkınmada planlamaya bu önemin ne çerçevede atfedildiği sorusu da ayrıca değerli görülmektedir. Bunu ölçebilmek için de katılımcılara “Kalkınma sürecinde devletin düzenleyici rolü vardır. Ama kalkınmanın motoru özel sektör olmak zorundadır.” cümlesine ne derecede katılıp katılmadıkları sorusu sorulmuştur. Bu soru ile katılımcıların devlete ve planlama sürecine atfettiği rolün niteliği ölçülmeye çalışılmıştır. Bu rol düzenleyici devlet (ya da Post-Washington konsensüsü) anlayışına mı yoksa sisteme ekonomik/iktisadi bir ajan olarak katılan (Keynesyen) devlet olgusuna mı yakın mı görülmektedir? Zira günümüzde büyük önem kazan(dırıl)an Post-Washington konsensüsü anlayışının ortaya attığı düzenleyici devlet bir tür “devletin yeniden keşfini” önemsemekte gözükmemektedir. Ancak buradaki devlet piyasanın kurallarını koyan ve bu kuralların takibini yapan bir devlettir. Asla ekonomik bir ajan olarak devlet tanımlanmamakta, Keynesyen kalkınma modelinde olduğu gibi merkezde görülmemektedir. Katılımcıların verdiği yanıtlar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 2: Kalkınma sürecinde devletin düzenleyici rolü vardır.

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Kesinlikle çok önemli	53	22,9	27,0	27,0
	Çok önemli	49	21,2	25,0	52,0
	Önemli	25	10,8	12,8	64,8
	Çekimser	15	6,9	8,2	72,9
	Önemsiz	32	13,9	16,3	89,3
	Çok Önemsiz	14	6,1	7,1	96,4
	Kesinlikle çok önemsiz	7	3,0	3,6	100,0
	Toplam	196	84,8	100,0	
Kayıp Veri		35	15,2		
Toplam		231	100,0		

Kaynak: Yapılan alan araştırmasıyla üretilen verilerdir.

Tablodan da görülebileceği gibi devletin düzenleyici rolünün önemli olduğunu vurgulayanların (kesinlikle çok önemli-çok önemli ve önemli diyenlerin) kümülatif toplamı %64,8 şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu kümülatif toplamda önemli olduğunu vurgulayanlar (kesinlikle çok önemli, çok önemli, önemli) diyenler % 64,8 ile yüksek orandadır. Önemsiz olduğunu vurgulayanların (kesinlikle çok önemsiz-çok önemsiz-önemsiz diyenlerin) kümülatif toplamı ise %27’de kalmaktadır. Bu soruya verilen yanıttan da anlaşılacağı gibi devlete ve planlama sürecine atfedilen önem, ‘düzenleyici devlet’ anlayışı sınırları altında kalmaktadır. Dolayısıyla devletin düzenleyici bir kurum olarak kalkınma sürecine etkide bulunmasını ama kalkınmanın motoru olma görevini özel sektöre verme eğilimi yüksektir.

Tabloda % 8,2 oranında katılımcı ise bu soruya “çekimser” yanıtını vermiştir. Mülakatlardan gözlenen soru karşısında çekimser kalanların genel tavrının,

devletin düzenleyici işlevinin ne olduğu ya da ne olması gerektiği konusunda tereddütte kalmalarıdır. Mülakatlar sırasında gözlemlenen yanıtlayıcıların “düzenleyici devletin” ne anlama geldiğini çok da detaylı olarak bilmemelerine rağmen (çekimserlerin dışında da) bir tür ideolojik yeknesaklık şeklinde düzenleyici devleti işaret etmeleridir. Buradan çıkarılabilecek sonuç Çorum ili devlet ve sanayi elitine de ‘düzenleyici devlet’ kavramının ulaşılmış olduğu ve içeriğinin tam olarak bilinmese de cari -çağın gereklerine uygun- dünyanın kabul ettiği bir yönetim biçimi olarak Çorum eliti tarafından da kabul edilerek, dile getirildiğidir.

Devletin kalkınma süreci üzerindeki net etkisini anlayabilmek için katılımcılara, “Kalkınma süreci devlet müdahalesinden arındırılmış bir piyasa ve bu piyasada faaliyet gösteren serbest girişimci ile söz konusu olabilir. Devlet, kalkınma sürecinin önündeki en büyük engeldir.” cümlesine ne oranda katıldıkları sorularak karşılaştırma yapılmaya çalışılmıştır. Bu cümle ancak katıksız bir liberal anlayışın sözcüsü olan kişiler tarafından kurulabilir diye düşünülerek, Çorum özelinde katıksız liberal görüşün ne oranda var olduğunu anlayabilmek için sorulmuştur. Katılımcıların bu cümleye verdikleri yanıtlar aşağıdaki tablodaki gibi gerçekleşmiştir:

Tablo 3: Kalkınma sürecinde devlet müdahalesinden arındırılmış bir piyasa çok önemlidir.

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Kesinlikle Çok Doğru	14	6,1	8,1	8,1
	Çok doğru	18	7,8	10,5	18,6
	Doğru	14	6,1	8,1	26,7
	Çekimser	19	8,2	11,0	37,8
	Yanlış	19	8,2	11,0	48,8
	Çok Yanlış	16	6,9	9,3	58,1
	Kesinlikle çok yanlış	72	31,2	41,9	100,0
	Toplam	172	74,5	100,0	
Kayıp Veri		59	25,5		
Toplam		231	100,0		

Kaynak: Yapılan alan araştırmasıyla üretilen verilerdir.

Tablodan da görülebileceği gibi bu cümleye “doğru” (kesinlikle çok doğru-çok doğru-doğru) diyenlerin oranı %26,7 ile sınırlı kalmıştır. “Yanlış” (kesinlikle çok yanlış-çok yanlış-yanlış) diyenlerin oranı ise % 62,2’dir. Burada cümleye “kesinlikle çok yanlış diyenler” % 41,9 ile en yüksek oranı temsil etmektedir. Buradan çıkartabilecek sonuç devleti engel olarak gören bir cümleye katılımcılar %41,9 oranında tepkisel bir biçimde karşı çıkmaktadırlar. Devlet kalkınma sürecinde vazgeçilmez bir öğedir ancak diğer sorulara verilen yanıtlarla birleştirilecek olursa devlet asla kalkınma sürecinin motoru değil, düzenleyicisi olmalıdır. Bununla birlikte katıksız liberal görüşü benimseyenlerin de küçümsenmeyecek bir oranda olduğu belirtilmelidir.

Çalışmada kalkınma algısını anlamaya yönelik bir başka soru da “Türkiye gibi ülkelerin gelişmiş ülke standartlarına ulaşmasının ve kalkınmasının mümkün olup olmadığı” yönünde sorulmuştur.

Tablo 4: Gelişmiş ülke standartlarına ulaşabilir miyiz?

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	İmkânsız	13	5,6	5,7	5,7
	Biraz zor	1	,4	,4	6,1
	Fikrim yok	5	2,2	2,2	8,3
	Kısmen	62	26,8	27,0	35,2
	Evet	149	64,5	64,8	100,0
	Toplam	230	99,6	100,0	
Kayıp Veri		1	,4		
Toplam		231	100,0		

Kaynak: Yapılan alan araştırmasıyla üretilen verilerdir.

Bu soruya olumsuz yanıt verenler (imkânsız –biraz zor) toplamda 13 kişidir (% 6,1). Kısmen bu ülkelerin standartlarına ulaşabileceğini düşünenlerin sayısı ise 62'dir (%27). Bununla birlikte bu soruya olumlu cevap verenlerin sayısı (evet) oldukça yüksektir. Bu sayı 149 kişi olup, %64'lük dilimi temsil etmektedir. Bu konuda fikri olmadığını belirtenler ise 5 kişidir. Buradan örneklemin genel olarak Türkiye'nin kalkınabileceği şeklinde bir fikrinin olduğu söyleyebilir. Ancak bu noktada kalkınmanın nasıl ve hangi ajanlar eliyle gerçekleşeceği konusundaki fikirler önem kazanmaktadır. Özellikle küresel rekabet ortamına eklenmede bu soru daha da anlamlı kabul edilmektedir.

Türkiye gibi ülkelerin gelişmiş ülke standartlarına ulaşmasının ve kalkınmasının mümkün olup olmadığı sorusuna olumlu yanıt verenlere, bunun nasıl gerçekleşebileceği sorusu sorulmuştur. Buna göre Türkiye'nin kalkınabileceğine inandığını belirten 149 kişiden 59'u görüş bildirmiştir. Bu görüşlerin içerisinde en çok karşılaşılanlar: birinci sırada 19 kişi ile "eğitim düzeyi artırılmalı ve planlama" yapılmalı cevabıdır. Bu cevabı 18 kişi ile ikinci sırada "dış güçlerden bağımsız bilim, teknoloji ve sanayi desteklenirse" yanıtı izlemektedir. Üçüncü sırada ise 10 kişi ile "çok çalışmak ve disiplin" gerektiği

görüşü yer almaktadır. Buradan çıkarabilecek sonuç; eğitim, kalkınma planlaması, uluslararası teknoloji ve bilimi koruyup geliştirme politikası ve kalkınmaya yönelik toplumsal bir bilinç oluşturmak konusunda katılımcıların dış faktörlerden çok iç faktörlere önem verilmesi gerektiğini düşünmeleri ve devlet desteğine gereksinim duydıklarıdır. Daha önceki yanıtlar çerçevesinde bu gereklilik ve gereksinim yorumlanırsa; katılımcılar tarafından istenenin düzenleyici ve yol gösterici bir devlet olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Bu devlet eğitime, teknolojiyi geliştirmeye önem vermeli, çok çalışmayı özendirmeli ve bu süreci planlamalıdır; hepsinden önemlisi de dış faktörlerden bağımsız bir biçimde Türkiye'nin olanak ve koşullarını dikkate alarak bu sürece önyak olmalıdır.

Aslında bu soruya verilen yanıt özel bir öneme sahiptir; Çorum elitinin kalkınma konusundaki görüşünün en net biçimde ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu görüş kısmen uluslar arası kuruluşlar eliyle dünya çapında yaygınlaştırılan kalkınma ideolojisiyle uyumlu olsa da, önemli oranlarda farklılaştığı noktalar da bulunmaktadır. Çorum eliti güçlü, öncü, yol gösterici, insan kaynakları planlamasına önem veren, ama bunu yaparken de uluslararası kuruluşlar eliyle empoze edilen görüşlerden ziyade Türkiye gerçekliğini ön plana alan bir devlet arayışı içerisindedir.

Ancak bununla birlikte örneklemin devletin etkisi ve sistem üzerinde ürettiği güç konusunda çok da kesin bir yargıya sahip olmadığı söylenebilir. Bir sonraki soruya verdikleri yanıt devletin işlevi konusunda katılımcıların net bir görüşe sahip olmadıklarını, destekleyici devlet ile ekonominin motoru olan güçlü devlet arasında net bir ayrıma sahip olmadıklarını ortaya koymaktadır. Buna göre, “kalkınma için güçlü merkezi bir devlet ve planlama gerektirmektedir, şeklindeki bir cümleye ne oranda katılıyorsunuz” sorusuna verilen yanıtlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5: Kalkınmak için güçlü merkezi bir devlet ve planlama gereklidir.

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Tamamıyla yanlış	9	3,9	3,9	3,9
	Katılmam	39	16,9	17,1	21,1
	Emin değilim	27	11,7	11,8	32,9
	Katılıyorum	90	39,0	39,5	72,4
	Tamamıyla katılıyorum	63	27,3	27,6	100,0
	Toplam	228	98,7	100,0	
Kayıp Veri		3	1,3		
Toplam		231	100,0		

Kaynak: Yapılan alan araştırmasıyla üretilen verilerdir.

Bu ifadeye katılanların sayısı 153 kişidir (%67,1). Katılmayanların sayısı ise 48 kişidir (%21,0). “Kalkınmanın güçlü merkezi bir devlet ve planlama gerektirdiği” konusunda “emin değilim” diyenlerin sayısı ise 27 kişidir (%11,8). Buradan çıkan sonuç, güçlü, merkezi ve planlamacı bir devlet anlayışını benimsedikleri şeklinde yorumlanabilir. Ancak mülakatların geneline bakıldığında katılımcılar çoğunlukla, düzenleyici devlet anlayışını dile getirmişlerdir. Mülakatlar esnasındaki gözlemler de aslında katılımcıların birçok görüşünün moda kavramlar çerçevesinde şekillendiği, bu kavramları çok da sorgulamadan benimsedikleri ve ne oldukları konusunda da çok bilgi sahibi olmadıkları şeklindedir. Dolayısıyla bu soruya verilen yanıtlar daha önceki sorularla karşılaştırılırsa ortaya çıkan sonuç “kafa karşılığı” şeklinde anlaşılabilir.

Bu sonuç, katılımcıların sıklıkla duydukları düzenleyici devlet tamlamasını hâkim ideolojik yeknesaklığı da destekler nitelikte çok bilgi sahibi olmadan, bir slogan gibi benimsemekte oldukları ama gerçekte güçlü, ekonomi ve kalkınmanın motoru olan bir devlet anlayışını benimsedikleri şeklinde yorumlanabilir. Önceki cevaplarla da birleştirildiğinde katılımcıların, kalkınma sürecinde devlete, düzenleyici devletten daha fazla rol biçtikleri görülmektedir.

IV. SONUÇ

Kalkınma kavramına farklı dönemlerde, farklı toplumlarda hatta aynı toplumda farklı anlamlar yüklendiği; ancak bu anlam içeriklerinin sermaye birikimi açısından güçlü olan tarafından belirlendiği görülmektedir. Erken kapitalistleşme sürecinde Batı'nın belirlediği yönde sömürgeleştirilen Batı dışı ülkeler, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra da yine Batı'nın koyduğu kurallarla, bu kez uygarlaşma, ilerleme, modernleşme, sanayileşme adına Batı'nın peşinden gitmişlerdir. Bu bağlamda kalkınma kavramının içeriği sürekli değişse de bağımlı olma durumu değişmemiştir.

1945'ten sonra bu bağımlı olma durumu çerçevesinde kavramsallaştırılan kalkınma, az gelişmiş ülkelere kapitalist sisteme eklenmeleri çerçevesinde, 'idari reform' aracılığıyla bir amaç olarak sunulmuştur. Kalkınma ise devlet/bürokrasi eliyle gerçekleştirilecek bir süreç olarak kabul edilmiştir.

Ancak 1980'lerden sonra bu dönemin güçlenen piyasacı liberal görüşlerce küreselleşme ve demokratikleşme adına eleştirildiği; küreselleşmenin getirdiği rekabet koşulları ile devlet/bürokrasi örgütlenmesinin ve işlevlerinin sorgulandığı görülmektedir. Bu dönemde kalkınma artık piyasa odaklıdır. Ekonomik büyüme ve refah düzeyinin yükseltilmesinde ise artık tek yol 'piyasa ve rekabet' ilkesidir. Yeni dönemin araçları ise yapısal reformlar olmuştur. Özelleştirme, deregülasyon politikaları ile "daha az devlet daha çok özgürlük ve demokrasi" sloganı desteklenirken; devletin ekonomik faaliyetlerini piyasaya devretmesi, devlet eliyle gerçekleştirilen temel hizmetlerin piyasa üzerinden sağlanması, tercih özgürlüğü ve demokrasi olarak kabul edilmiştir. Demokrasi adına "yönetilemezlik" krizi içerisinde olan devlet, merkezi ve planlı bir ekonomiden vazgeçmeli ve küçültülmelidir. Piyasanın sağlayacağı özgürlük alanı, hem demokrasi adına hem de kalkınma ve refah adına gerekli kabul edilmelidir.

Ancak 1990' lar, bu sefer piyasanın "yönetilemezlik" krizi içerisinde olduğunu ifade ederek, uluslararası ekonomik istikrarın sağlanmasında, 1980 dönemi politikalarının uzantısı niteliğinde bir kalkınma söylemi geliştirmiştir. Bu dönemde de bir önceki döneme benzer şekilde özgürlük, piyasa, demokrasi ön planda tutulmuş; yerelleşmenin, yerel düzeyde katılımın, yönetişimin, yerinde çözüm üretmenin demokrasi ve kalkınma adına gerekliliğinden söz edilmiştir. Bu sürecin kalkınma söylemi; küreselleşmeyi piyasacılığı, demokratikleşmeyi, yönetişimi, yerelleşmeyi, ve rekabeti vazgeçilmez unsurlar olarak belirlerken, devlete yüklenen yeni işlev de bu unsurların gerçekleştirilmesine katkı

sağlayacak, piyasa destek çıkacak düzenleyicilik olmuştur. Düzenleyici devlet modeli ile yerleşme, yönetim, liberalizasyon, rekabet, sivil toplum, girişimcilik vb. gibi unsurların ulus-üstü ve ulus-altı birimlerde de desteklendiği görülmektedir.

Ancak 1980'lerle başlayan, IMF, Dünya Bankası vb. uluslar arası kuruluşlar tarafından da desteklenen bu sürecin amacına ne derece de ulaştığı, küreselleşme sürecinin hız kazandığı günümüz dünyasında görülen eşitsizlik, yoksulluk, işsizlik, sağlık, barınma, eğitim, güvenlik alanlarında yaşanan ciddi sorunlar üzerinden de tartışılmaktadır. Çalışmamızın sınırları açısından yer verilmemekle birlikte, bu küresel sorunlar da göz önünde bulundurulmalıdır.

Genel olarak alan çalışması değerlendirildiğinde Çorum'daki katılımcıların hâkim ideolojinin dilinden etkilendiği görülmektedir. Kalkınmayla ilgili olarak devlet, katılımcıların zihninde ve pratikte önemini korumakla beraber katılımcıların teorik açıdan ne anlama geldiğini pek de bilmeksizin "düzenleyici devlet" anlayışını da benimsedikleri söylenebilir.

Katılımcıların, devlet ve özel sektörün kalkınma sürecinde birbirine alternatif iki temel yaklaşımı örgütlediği bilincine de sahip olmadıkları görülmektedir. Bu bağlamda katılımcılar hem devleti hem de özel sektörü kalkınma sürecinde önemli birer güç olarak görmekte ve Çorum'un kalkınma sürecinde hem devletin hem de yerel sermayedarın elinden gelen çabayı sarf etmesini istemektedirler. Ancak bu isteklerini geliştirirken kullandıkları kavramsal çerçeve, düşüncelerinin içeriğini tam olarak karşılamasa da, tamamıyla düzenleyici devlet yaklaşımının kavramsal çerçevesidir. Katılımcılar, merkezi devlet planlamasına ve piyasaya yönelik devlet düzenleyiciliğine de olumlu yaklaşmaktadırlar.

Düzenleyici devlet ile müdahaleci devleti çoğu zaman karıştırmakta, bir yandan düzenleyici devlet derken diğer yandan da büyük çoğunlukla 'merkezi devlet planlamasına' vurgu yapabilmektedirler. Tüm bu ideolojik karmaşaya rağmen küresel ideolojik yayılmanın Çorum özelinde yerel düzeyde karşılık bulduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ALADA, Adalet B. (2008), “Yerel Yönetim Anlayışındaki Değişimler ve Türkiye’deki Yansımaları”, *Devlet ve Sermayenin Yeni Biçimleri* (Der. Ramazan Günlü), Ankara, s.269–301.
- AMİN, Samir. (2007), *Avrupa Merkezilik Bir İdeolojinin Eleştirisi*, (Çev. Mehmet Sert), Chiviyazıları (Nemesis Kitaplığı), İstanbul.
- ATAAY, Faruk. (2006), Neoliberalizm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması, Türkiye’de Kamu Reformu Üzerine İncelemeler, De Ki Yayınları, Ankara.
- AYDIN, M. Kemal.(1999), “Ulusal Kalkınmacılıktan “Küreselleşmeye”, *Bilgi*, 1999/1, s.1–23.
- BAŞKAYA, Fikret. (2010), “Bir Kavramın Anatomisi”, <http://www.ozguruniversite.org> (Erişim Tarihi: 05.01.2014)
- BAŞKAYA, Fikret.(2000), *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi, Ankara.
- BAYRAMOĞLU, Sonay. (2005), Yönetişim Zihniyeti, Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü, İletişim Yayınları, İstanbul.
- CHANG, Ha-Joon. (2009), *Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü*, İletişim, İstanbul.
- ÇAKMAK, Erol.(2006), *Yerel Ekonomi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- ÇETİN, Murat. (2007), “Yerel Ekonomik Kalkınma Yaklaşımı ve Uluslararası Organizasyonlar”, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:14, Sayı:1, 2007, s. 153–170.
- DİKMEN, Ahmet Alpay. (2000), “Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi”, *Toplum ve Bilim*, Cilt 86, s.281-302.
- DİKMEN, Ahmet Alpay. (2011), “Makine, İş, kapitalizm ve İnsan, Tan Kitabevi, Ankara.
- DOĞAN, Ali Ekber. (2009), “Ulusal’dan Yerele Kalkınma Söylemi ve Yerel Yönetimlerin Disiplin Edilmesi”, *Ulusal Kalkınma ve Yerel Yönetimler 1*, TODAİE, Ankara,s. 15–26.
- ERCAN, Fuat ve Biçer, Özgür. (2005), “İktisat ve Kalkınma Ekonomisi: Kalkınma İdeolojisinin Sosyallaşması Olarak Kalkınma Ders Kitaplarının Eleştirisi”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt16, Sayı 57, s. 51-102.
- ERCAN, Fuat.(2009), *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- ESTEVO, Gustavo.(2007), “Kalkınma”, *Kalkınma Sözlüğü*, (Ed.Wolfgang Sachs), (Çev.Oktay Etiman), Özgür Üniversite Kitaplığı, s.17-50.
- GÖÇOĞLU, Volkan.(2013), “Bölge, Bölge Kalkınma ve Bölgesel Yönetişime İlişkin Konuların Tanımlanması ve Tasnifi”, www.academia.edu. (Erişim Tarihi:23.09.2015)
- GÖNÜL, M. Vecdi. (2015), *Batı Yönleriyle Batılılaşma, Örnek Olay: Ofset*, Nadir Kitap, Ankara.
- GÜLER, Birgül Ayman.(1995), “Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri Giriş”, TODAİE Yayını, Ankara.
- GÜLER, Birgül A. (2005), *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, İmge Kitabevi, Ankara.
- İÇLİ, Gönül. (2003), “Gelişme Sorunsalı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4/5, s.100–112.
- KİLİM, Esra Ergüzeloğlu.(2010), “Devletçiliğin Neo’su: Etkin Devlet”, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, Yıl.4, Sayı.8–9–10, Ocak-Aralık, s. 55–74.
- KONGAR, Emre. (1998), “Kalkınma ve Gelişme Stratejilerinde Kültür Politikalarının Yeri: Türkiye Örneği” http://www.kongar.org/makaleler/mak_ka.php,(Erişim Tarihi: 25.04. 2014)
- KOSELLECK, Reinhart. (2007), *İlerleme*, Dost Kitabevi, Ankara.
- KUTLAR, Aziz ve Doğanoglu, Fatih.(2007), *Kalkınma Sorunu*, Orion Yayınevi, Ankara.

- ÖZEL, Mehmet. (2013), “Özerk Yerel Yönetimlerin Oluşumunda Kentlerin Tarihsel İşlevi: Almanya Temelinde Bir Yaklaşım”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.18, S.2, s. 47–64.
- ÖZTÜRK, Nazım.(2005), *Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım*, Roma Yayınları, Ankara.
- PARTANT, François.(2002), *Kalkınmanın Sonu: Bir Alternatif mi Doğuyor?*, (Çev.Fikret Başkaya), Özgür Üniversite, Ankara.
- POLAT, Mustafa Haşim.(2012), *Küreselleşen Kalkınma: Bir Eleştiri*, Açılım Kitap, İstanbul.
- ŞEN, Ali. (2005), “İktisadi Kalkınmada Devlet-Piyasa Nispi Rollerine İlişkin Tartışmalara “Washington-Sonrası Konsensüs” Son Noktayı Koydu Mu?”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.6, S.2., s.325-341.
- TÖREN, Tolga. (2007), *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul.
- TÜRKAY, Mehmet. (2005), “1945'den 2000'lere Söylem ve Gerçeklik Arasında "Kalkınma"nın Halleri”, *Ekonomik Yaklaşım*, Sayı: 55,Cilt:16, s. 31–42.
- YILDIRIM, Cengizhan. (2011), “Birinci ve İkinci Nesil Washington Uzlaşması: Neo-liberal İktisat Politikalarının 1980'den Sonraki Evrimi”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:7, Yıl:7, Sayı:2, s. 1–23.

